

СЦЯПАН БАРХУДАРАЎ

Артыкул прысвечаны савецкаму лінгвісту прафесару Сцяпану Бархудараву. На падставе архіўных і літаратурных крыніц праводзіцца агляд этапаў жыццёвага шляху С. Бархударавы, звязаных з Беларуссю. Характарызуецца асобныя навуковыя публікацыі даследчыка. Ацэньваецца яго ўклад у беларускае мовазнаўства.

Ключавыя словы: *мовазнаўства, мова, гісторыя лінгвістыкі, лексікаграфія, слоўнік, дысертацыя.*

The article is devoted to the soviet linguist professor Stsyapan Barhudarau. On the basis of archival and literary sources the survey of the stages of his career, connected with Belarus is conducted. The most important scientific publications of the researcher are characterized. The contribution to Belarusian linguistics is analysed.

Другая сусветная вайна стала цяжкім выпрабаваннем для ўсёй сістэмы народнай адукацыі Беларусі. Падчас акупацыі многія вышэйшыя навучальныя ўстановы спынілі сваю дзейнасць, а асобныя працягвалі падрыхтоўку спецыялістаў у эвакуацыі. Так, у адпаведнасці з пастановай Саўнаркама СССР ад 15 мая 1943 г. на станцыі Сходня пад Масквой пры актыўнай падтрымцы Маскоўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя М. Ламаносава аднавіў працу Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт.

Пасля вызвалення савецкімі войскамі тэрыторыі Беларусі адным з першых пачаў працаваць Мінскі дзяржаўны педагагічны інстытут імя А. М. Горкага. Спачатку ў яго склад уваходзілі факультэты мовы і літаратуры (рускае і беларускае аддзяленні), замежных моў, гістарычны, педагагічны, бібліятэчны факультэты і настаўніцкі інстытут. Перад БДУ, МДПІ і іншымі вышэйшымі навучальнымі ўстановамі была пастаўлена складаная задача ў сціслыя тэрміны

Працягваецца публікацыя цыкла матэрыялаў “Асоба ў беларускай лінгвістыцы” Дзмітрыя Дзятко. У 2014 г. былі змешчаны артыкулы пра Леаніда Леўчанку (№ 10) і Лявона Більдзюкевіча (№ 12), у 2015 г. – пра Мікалая Азбукіна (№ 3) і Аляксандра Круталевіча (№ 5).

забяспечыць падрыхтоўку высокакваліфікаваных выкладчыцкіх і настаўніцкіх кадраў.

У канцы 1940-х – 1950-я гг. значную ролю ў аднаўленні акадэмічных структур, а таксама вышэйшай філалагічнай адукацыі ў Беларусі адыгралі вядомыя лінгвісты і педагогі М. Бірыла, М. Булахаў, Н. Вайтовіч, М. Гурскі, А. Жураўскі, М. Жыдовіч, М. Жыркевіч, Ю. Мацкевіч, А. Наркевіч, Я. Рамановіч, М. Суднік, М. Цікоцкі, Л. Шакун, Ф. Янкоўскі і інш. Аднак адразу пасля вайны кваліфікаваных спецыялістаў, якія маглі б кіраваць падрыхтоўкай кандыдацкіх дысертацый і арганізоўваць навуковую дзейнасць, катастрофічна не хапала, таму нярэдка ў саюзныя рэспублікі запрашалі на працу аўтарытэтных вучоных з Масквы, Ленінграда, Кіева і іншых буйных гарадоў. У прыватнасці, у Мінскім дзяржаўным педагагічным інстытуце выкладаў прафесар С. Бархударав (РСФСР), крыху пазней – прафесар Я. Лоя (ЛатССР) і інш.

Імя выдатнага савецкага лінгвіста члена-карэспандэнта Акадэміі навук СССР Сцяпана Рыгоровіча Бархударавы добра вядомае не толькі прафесійным даследчыкам-мовазнаўцам. Больш за 35 гадоў менавіта “па Бархудараву” вывучалі рускую мову ў школах Расіі, на аснове яго падручніка ствараліся многія пакаленні падручнікаў для школьнікаў іншых савецкіх рэспублік.

Сцяпан Рыгоровіч нарадзіўся 7 сакавіка (па старым стылі) 1894 г. у армянскай сям’і ў Баку. Пасля заканчэння ў 1917 г. славянскага аддзялення гісторыка-філалагічнага факультэта Петраградскага ўніверсітэта па прапанове акадэміка А. Шахматава быў пакінуты пры кафедры рускай мовы для падрыхтоўкі да навуковай дзейнасці, пазней – у складаныя для навукі пострэвалюцыйныя часы – выкладаў у камерцыйным вучылішчы пры Пуцілаўскім заводзе. З 1920 г. Сцяпан Бархударав актыўна займаўся навукова-педагагічнай працай у вышэйшых навучальных установах і навукова-даследчых арганізацыях: выкладаў у Ленінградскім дзяржаўным універсітэце, Азербайджанскім дзяржаўным універсітэце, Маскоўскім дзяржаўным універсітэце, працаваў у Інстытуце рускай мовы Акадэміі навук СССР

Навуковыя інтарэсы С. Бархударавы адрозніваліся шырынёй і шматвектарнасцю: ён паспя-

хова распрацоўваў праблемы параўнальна-гістарычнага мовазнаўства і гісторыі рускай мовы, граматыкі, арфаграфіі, пунктуацыі, метадыкі выкладання рускай мовы як роднай і як другой мовы народаў СССР. Рэдагаваў папулярныя ў навукова-педагагічным асяродку часопісы “Русский язык в школе” (1938 – 1946), “Русский язык в национальной школе” (1957 – 1960, 1964 – 1972). Акрамя таго, С. Бархударав – адзін з найбольш вядомых савецкіх лексікографав-практыкаў: ён быў адным з кіраўнікоў манументальнага 17-томнага “Словаря современного русского литературного языка” (1948 – 1965), уганараванага ў 1970 г. Ленінскай прэміяй, галоўным рэдактарам II тома і старшынёй рэдкалегіі III і IV тамоў, галоўным рэдактарам “Словаря русского языка XI – XVII вв.” (вып. 1 – 6; 1975 – 1979).

Пэўную навуковую цікавасць С. Бархударав праяўляў да вывучэння беларускай культуры і беларускай мовы. Яшчэ падчас Другой сусветнай вайны ён кансультаваў аўтараў беларускай граматыкі, за што быў узнагароджаны знакам “Выдатнік Наркамасветы”. Відаць, менавіта гэтыя навукова-адміністрацыйныя кантакты паспрыялі таму, што ў красавіку 1946 г. кіраўніцтва Мінскага дзяржаўнага педагагічнага інстытута імя А. М. Горкага даслала прафесару Бархудараву ліст за подпісам дырэктара М. Макарэвіча, у якім Сцяпана Рыгоравіча запрашалі на пасаду прафесара кафедры рускай мовы. Ініцыятыва, верагодна, зыходзіла ад тагачаснага загадчыка кафедры С. Рохкінд.

Адзначым, што ў пасляваенны час інстытут быў вельмі дрэнна ўкамплектаваны навукова-педагагічнымі кадрамі вышэйшай кваліфікацыі. Так, на кафедры рускай мовы ў 1944 г. толькі адзін выкладчык меў кандыдацкую ступень, а на кафедры беларускай мовы кандыдатам навук (прычым педагагічных) быў толькі загадчык А. Карзон.

Прафесару прапаноўвалі прыняць кіраўніцтва двума аспірантамі, кансультаваць 6 выкладчыкаў інстытута, якія рыхтаваліся да здачы кандыдацкага мінімуму і працавалі над дысертацыямі. Акрамя таго, С. Бархударав прасілі заняцца арганізацыяй навукова-даследчай працы кафедрав рускай і беларускай моў і прачытаць спецкурс па мове для студэнтаў-пераддипломнікаў літаратурнага факультэта. У папярэдні гутарцы з С. Рохкінд С. Бархударав даў сваю прынцыповую згоду на перыядычныя прыезды ў Мінск для працы ў інстытуце [2, арк. 3].

У зваротным лісце С. Бархударав пісаў: “Дырэктару Мінскага педінстытута тав. Макарэвічу. У адказ на Вашу зычлівую прапанову ад 18 красавіка гэтага года паведамляю, што я згодны прыняць кіраўніцтва аспірантамі кафедры рускай і беларускай моў, а таксама арганізацыю навукова-даследчай працы кафедры

(кансультацыю выкладчыкаў, пастаноўку навукова-метадычных дакладаў на кафедры і г. д.).

Спадзяюся, што з наступнага навучальнага года ў мяне атрымаецца прачытаць спецкурс і кіраваць семінарам на IV курсе літфака. Застаюся са шчырай павагай, праф. С. Бархударав. М., 22/IV-46 г.” [2, арк. 2].

З 1 мая 1946 г. Сцяпан Рыгоравіч пачаў працаваць на пасадзе прафесара кафедры рускай мовы на поўную стаўку з акладам 4000 рублёў. Сваю фактычную дзейнасць у МДПІ прафесар Бархударав пачаў на некалькі месяцаў раней – ён праводзіў кансультацыі з аспірантамі М. Булахавым.

Беларускія калегі давалі самыя высокія ацэнкі працы С. Бархударова. Так, у сумеснай характарыстыцы навукова-педагагічнай работы запрашанага прафесара, падпісанай загадчыкам кафедры рускай мовы МДПІ С. Рохкінд і загадчыкам кафедры беларускай мовы А. Карзонам, адзначаецца: “Пасля Айчыннай вайны, нягледзячы на вялікую перагружанасць працай у Акадэміі навук СССР, прафесар Бархударав С. Р. аказаў вялікую паслугу Мінскаму педагагічнаму інстытуту сваёй згодай кіраваць аспірантамі па мове і навукова-даследчай працай членаў кафедрав рускай і рускай моў. Кіраўніцтва С. Р. Бархударова ажыўіла працу кафедрав, тыя, што не маюць навуковай ступені, рыхтуюць кандыдацкія дысертацыі або здаюць кандыдацкі мінімум.

Кожны прыезд С. Р. Бархударова ў Мінск прыносіць выключнае ажыўленне ў лінгвістычныя колы г. Мінска. На яго даклады сцякаюцца ўсе, хто цікавіцца пытаннямі сучаснай лінгвістыкі. Акрамя таго, С. Р. Бархударав выступае з кіраўнічымі дакладамі па лінгвістыцы для работнікаў Інстытута літаратуры і мовы Акадэміі навук БССР. Вучоны-бальшавік, чалавек вялікай эрудыцыі, знаходзіць таксама час выступаць з вельмі важнымі метадычнымі і навуковымі дакладамі па мове для настаўніцтва г. Мінска» [2, арк. 8].

Відаць, прафесар Бархударав і сапраўды быў нячастым госцем у Мінску. Пра гэта сведчыць асабовая справа яго аспіранта М. Булахава, у якой захоўваецца некалькі заяў, датаваных 1946 і 1947 гг., з просьбамі службовых камандзіровак у Маскву і Ленінград “да свайго навуковага кіраўніка прафесара Бархударова С. Р.” [1, арк. 16, 28].

Кіраўніцтва інстытута з выключнай павагай аднеслася да піцёрскага госця, які, нягледзячы на ўсе аб’ектыўныя складанасці, відаць, імкнуўся працаваць адказна і з максімальнай аддачай. У выніку Вучоны савет МДПІ 5 чэрвеня 1947 г. вылучыў кандыдатуру члена-карэспандэнта Акадэміі навук СССР намесніка дырэктара Інстытута рускай мовы АН СССР і дырэктара Ленінградскага філіяла гэтага ж інстытута С. Бархударова ў склад дзейных членаў Акадэміі навук Беларус-

кай ССР. Папярэдне пытанне заслухоўвалася на пасяджэннях кафедры рускай і беларускай моў, дзе таксама было вырашана станоўча. Пасля пратакольнага абмеркавання ўсе 23 члены Савета падтрымалі ініцыятыву кіраўніцтва. Падставай для гэтага сталі значныя навуковыя заслугі С. Бархударова на ніве даследавання разнастайных праблем гісторыі і сучаснага стану рускай мовы, яго значная вучэбна-метадычная і грамадска-палітычная праца ў Беларусі, а таксама шчырая зацікаўленасць прафесара ў развіцці беларускай культуры і падрыхтоўцы нацыянальных лінгвістычных кадраў.

Аднак занятасць і неабходнасць частых пазездак у Мінск вымусілі С. Бархударова хадайнічаць аб змяншэнні вучэбнай нагрузкі па кафедры рускай мовы з 1 верасня 1947 г. на 1/2 стаўкі прафесара. З 1 верасня 1948 г. Сцяпан Рыгоравіч увогуле перайшоў на пагадзінную аплату, у хуткім часе актыўнае супрацоўніцтва спынілася.

Асноўным вынікам навукова-педагагічнай працы прафесара Бархударова ў Мінску стала падрыхтоўка ім некалькіх буйных спецыялістаў у галіне славістыкі.

Так, пад яго кіраўніцтвам у даволі сціслы тэрмін завяршыў кваліфікацыйнае даследаванне М. Булахаў. У водгуку навуковага кіраўніка адзначаецца: “Тав. М. Г. Булахаў выдатна скончыў увесь свой кандыдацкі мінімум, нягледзячы на яго даволі шырокі аб’ём. Напісаў амаль палову сваёй дысертацыі і заканчвае другую палову. Спадзяюся, дысертацыя будзе добрая. Паколькі тэрмін аспірантуры тав. Булахава сыходзіць у сакавіку месяцы, то, натуральна, ён зможа абараніць сваю дысертацыю на некалькі

месяцаў пазней пасля заканчэння аспірантуры. 4/II-49 г.” [I, арк. 51].

На пасяджэнні вучонага савета Інстытута мовы, літаратуры і мастацтва АН БССР 7 чэрвеня 1950 г. пры тайным галасаванні М. Булахава аднагалосна была прысуджана вучоная ступень кандыдата філалагічных навук за працу «Исследование лексики Д. И. Писарева (“Реалисты”)». На гэтым жа пасяджэнні кандыдатам навук стаў і другі аспірант Бархударова М. Гурскі па выніках абароны даследавання “Сложные синтаксические конструкции с подчинительным союзом *што* и *каб* в современном белорусском литературном языке”.

На жаль, у сучасным грамадстве недаравальна мала ўвагі аддаецца пытанням гісторыі навукі, у тым ліку і мовазнаўства. Разам з тым, даўно наспела патрэба канцэптуальнага асэнсавання наяўных навуковых кірункаў у іх рэтраспектыве – з улікам не толькі канкрэтных навуковых фактаў (праектаў, публікацый, дысертацыйных работ), але і прычын гэтых фактаў, а таксама іх вынікаў. Вырашыць гэтую складаную задачу можна толькі праз даследаванне канкрэтнага ўкладу ў тэорыю і практыку лінгвістыкі, зробленага найбольш аўтарытэтнымі айчыннымі і замежнымі вучонымі.

Спіс літаратуры

1. *Архіў Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка.* – Фонд 746. – Воп. 1. – Адз. зах. 14.
2. *Архіў Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка.* – Фонд 746. – Воп. 1. – Адз. зах. 19.

Дзмітрый ДЗЯТКО,
кандыдат філалагічных навук.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

Самабытнае слова

КАНАТАЦЫЙНЫЯ ЎРБАНОНІМЫ МІНСКА

Вывучэнне тапонімаў і мікратапонімаў важнае і карыснае для самых розных галін навукі. Па іх можна аднавіць некаторыя асаблівасці старажытнай мовы на пэўнай тэрыторыі, акрэсліць межы яе распаўсюджвання, акрамя таго, мікратапонімы дапамагаюць высветліць пытанні засялення і этнагенезу асобных народаў, гэта неад’язная крыніца для гісторыі мовы і гістарычнай дыялекталогіі. Сёння анамасты і даследчыкі субстандарту актыўна вывучаюць неафіцыйныя анамастыконы гарадоў. Апошнія дзесяцігоддзе адзначылася стварэннем слоўнікаў субстандартнай лексікі [4, 5], яе ўключэннем у слоўнікі жаргонаў [2, 3], публікацыямі, прысвечанымі аналізу гэтай з’явы. Сістэмнае ж асэнсаванне неафіцыйных гарадскіх анамастыконаў розных

рэгіёнаў (у тым ліку Беларусі), іх поўнае апісанне яшчэ неабходна зрабіць [7].

Мэта нашага даследавання – вывучэнне і аналіз неафіцыйнай мікратапаніміі горада Мінска. У задачы даследавання ўваходзіла акрэсленне асноўных паняццяў і катэгорый; збор матэрыялу (анкетаваанне); класіфікацыя сабранага матэрыялу; вызначэнне асноўных шляхоў і спосабаў утварэння неафіцыйных мікратапанімічных найменняў; стварэнне слоўніка неафіцыйных мікратапонімаў Мінска.

У межах даследавання праведзена анкетаваанне студэнтаў III – IV курсаў факультэта беларускай і рускай філалогіі, а таксама іншых факультэтаў Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка, падчас якога